

Cite: Kalahnsnikova, Tetiana (2023). Prostorovo determinovani ryzyky sotsialnoho vidtorhnennia: pobudova dereva ryzykiv [Spatially Determined Risks of Social Exclusion: Risk Tree Building]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (51), 40-52. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.040>

<https://doi.org/10.15407/dse2023.01.040>

УДК 332.1-332.05

JEL Classification: O15

ТЕТЯНА КАЛАШНИКОВА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: tatank@meta.ua
ORCID: 0000-0002-7963-3155
Researcher ID: DYJ-0502-2022

ПРОСТОРОВО ДЕТЕРМІНОВАНІ РИЗИКИ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ: ПОБУДОВА ДЕРЕВА РИЗИКІВ

Розвиток життєвого простору кожного українця є вкрай важливим аспектом соціальної політики, який має бути спрямований на покращення стану людського розвитку і постійне розширення можливостей розвитку, наявність прогресу у відповідних сферах соціального буття. Виявлення і певним чином упорядкування, класифікація ризиків людському розвитку, зокрема запобігання соціальному відторгненню, через просторово детерміновані фактори має стати первинним етапом формування політики розвитку громад. Розуміння недоліків і переваг, властивих географічному розташуванню територіальних утворень, рівня їх забезпеченості соціальними послугами та іншими соціальними благами дає змогу усвідомлено підійти до протекції загроз соціального відторгнення у громадах. Метою статті є дослідження просторово детермінованого ризику соціального відторгнення, визначення його ієрархічної структури з допомогою дерева ризиків. Ґрунтуючись на авторському концепті «простору людського розвитку» як його просторової моделі та змісту поняття просторово детермінованого ризику людському розвитку, у статті досліджено ієрархію загроз соціальному відторгненню через просторово детерміновані фактори. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що автором визначено ієрархічну будову просторово детермінованих ризиків людському розвитку, що дасть змогу надати теоретико-методологічне підґрунтя оціню-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2023. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ванню відповідних ризиків. У процесі структурування ризиків можна виокремити сім основних груп: ризики географічного середовища; ризики стану довкілля; ризики стану штучного середовища; ризики просторово-часової доступності; ризики через стан економічного середовища; ризики через стан соціального середовища; ризики умов повсякденного життя. Задля досягнення мети в дослідженні застосовано низку загальнонаукових методів: системного підходу (для визначення основних елементів дерева просторово детермінованого ризику людського розвитку як системи), методи аналізу, синтезу, узагальнення (при формуванні поелементного складу окремих гілок дерева ризиків просторово детермінованого ризику соціального відторгнення), логіко-графічний метод (під час побудови дерева ризиків просторово детермінованого ризику соціального відторгнення).

Ключові слова: людський розвиток, просторові детермінанти людського розвитку, ризик, просторово детермінований ризик людському розвитку, ієрархія ризиків, дерево ризиків.

Постановка проблеми. Людський розвиток як складне поєднання процесів соціального поступу в їх позитивному сенсі є досить вразливим з погляду дії різного роду шкідливих впливів і факторів. Науковою методологією, що покликана запобігати загрозам, є ризикологія. Вивчення ризикології дає підстави дійти висновку, що у переважній кількості випадків, незалежно від сфери прикладання методологічного апарату цієї науки, ризики утворюють певні ієрархічні структури. Ці ієрархії доволі зручно представляти у вигляді дерев. У нашому випадку — дерев ризиків, зокрема дерева ризиків просторового людського розвитку.

Актуальність дослідження. Наразі, коли Україна перебуває у стані війни, її економіка зазнає фізичного руйнування і є в глибокій кризі, вивчення соціальних ризиків лишається актуальним напрямком досліджень соціальної економіки, адже саме соціальні процеси виступають кінцевим реципієнтом кризи. Населення платить за всі війни, руйнування, негаразди в економіці, невдалі політичні рішення. В даній статті зосереджено увагу на дослідженні і структуруванні ризиків людського розвитку, зокрема просторово детермінованих. Оскільки відповідні наукові дослідження відбувалися до початку 2022 р., то ці ризики властиві для територій, які перебувають поза зоною бойових дій. Соціальні ризики і загрози на територіях, що зазнали окупації, бойових дій, будуть розглянуті автором в окремій публікації. З цього приводу можна зауважити, що просторові ризики, які до недавнього часу здавалися сталими, є доволі динамічною змінною. Соціальна реальність підтвердила думку автора, що просторово детерміновані ризики є базовими, фундаментальними, які не виявляють себе за сприятливого періоду і можуть стати критичними загрозами у кризовий період. Саме тому вони потребують постійної уваги науковців і влади.

Просторовий розвиток — це розвиток життєвого простору кожного українця, тому вкрай важливим об'єктом для дослідження має виступати стан його людського розвитку і постійне розширення можливостей роз-

витку, наявність прогресу у відповідних сферах соціального буття. Реформа децентралізації дещо змінила акценти у бік зростання важливості процесів на місцевому рівні, зокрема у територіальних громадах. На місцевий рівень передано більше відповідальності, але й надано більше прав і фінансових ресурсів. Проте тільки практика функціонування місцевого самоврядування у нових умовах здатна визначити оптимальне співвідношення прав і обов'язків, підкріплене відповідним фінансовим ресурсом громад.

Виявлення та впорядкування, класифікація ризиків людського розвитку із залученням просторово детермінованих факторів має стати первинним етапом дослідження недоліків і переваг, властивих певним територіальним утворенням. На роботу з ними повинні спрямовуватися зусилля влади заради забезпечення комфортного життя у громаді.

Метою статті є дослідження ієрархічної будови просторово детермінованих ризиків людському розвитку через їх упорядкування шляхом побудови дерева ризиків.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що автором визначено ієрархічну будову просторово детермінованих ризиків людського розвитку, що дасть змогу сформулювати теоретико-методологічне підґрунтя оцінюванню відповідних ризиків.

Методи дослідження. В статті застосовано низку загальнонаукових методів: системного підходу (для визначення основних елементів дерева просторово детермінованого ризику людському розвитку як системи), аналізу, синтезу, узагальнення (у формуванні поелементного складу окремих гілок дерева ризиків просторово детермінованого ризику соціального відторгнення), логіко-графічний метод (під час побудови дерева ризиків просторово детермінованого ризику соціального відторгнення).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ризиків у різних сферах людського розвитку перебуває в фокусі постійної уваги дослідників Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Серед останніх робіт, де автори аналізують цю тематику, можна назвати [1], [2]. У роботі «Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці» [1] основна увага авторів (Е. Лібанової (E. Libanova), О. Цимбала (O. Tsybal), О. Макарової (O. Makarova), В. Саріогло (V. Sarioghlo), Я. Остафійчука (Ya. Ostafichuk), Л. Ткаченко (L. Tkachenko), Л. Богуш (L. Bohush), П. Швеця (P. Shvets), О. Яроша (O. Yarosh), М. Кримової (M. Krymova) та ін.) зосереджена на обґрунтуванні пріоритетів національної політики з мінімізації асиметрії українського ринку праці, обумовленої глобальними ризиками. Увагу приділено специфічним формам асиметрії на ринку праці, її чинникам та джерелам. Розроблено типологію глобальних тенденцій, релевантних до розвитку національного ринку праці та рівня його асиметричності. Представлено концепцію асиметрії пропозиції робочих місць та робочої сили,

виявлено перспективи формування в Україні єдиної інтегрованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення політики на ринку праці. Автори зазначають: «Глобальні тренди формують перед Україною “нову реальність”, яка стає викликом традиційній системі регулювання трудових відносин. Трансформації піддаються система оплата праці, охорона праці, гарантії стабільної повної зайнятості, соціальний захист безробітних, оформлення трудових відносин, впливовість профспілок тощо. Це генерує широкий спектр ризиків, які за змістом можна систематизувати, виділивши основні “мегагрупи” ризиків. Означені “мегагрупи” ризиків взаємопов’язані між собою, утворюючи синергетичний ефект. Як результат — зростає соціальна нерівність зайнятого населення та загострюються ризики соціальної конфліктності й напруги» [1, с. 120]. Окрім того, формується ряд ризиків і загроз для суспільства та державних інституцій, які в умовах поширення незадекларованої праці мають обмежені можливості для отримання законодавчо встановлених соціальних виплат за зайнятих на незадекларованих робочих місцях. Солідарні системи недоотримують частину ресурсів, а тому не можуть сповна фінансувати відповідні соціальні витрати. У довгостроковій перспективі особи, котрі працювали в умовах незадекларованої праці, не матимуть права отримати соціальні гарантії, які б відповідали рівню їхніх попередніх доходів [1, с. 122].

У роботі «Соціальні моделі сталості інфраструктурних галузей в умовах сучасної кризової ситуації (на прикладі освіти та охорони здоров’я України після 2019 року)» [2] автори В. Новіков (V. Novikov), З. Сіройч (Z. Siroich), Ю. Карягін (Yu. Kariyahin), В. Черніченко (V. Chernichenko) досліджують актуальний стан справ у закладах шкільної і дошкільної освіти та закладах охорони здоров’я. Проаналізовано вплив пандемії як стресового фактора для всіх освітніх закладів в Україні стосовно їх адаптаційної здатності до ризиків сталості всіх структурних ланок освіти в контексті освітньої нерівності, можливості мережевої взаємодії навчальних закладів, форматів розвитку освітніх ланок, організаційно-економічних перетворень тощо.

До проблем функціонування ринку праці нас повертає дослідження М. Карп’як (M. Karpiak) «Соціальна ексклюзія в Україні та її вплив на розвиток людського потенціалу держави та її регіонів» [3], де автор, підводячи підсумки проведеного аналізу явища соціальної ексклюзії в Україні та її впливу на розвиток людського потенціалу держави, констатує: «Найбільше проблема соціальної ексклюзії в Україні пов’язана з економічними факторами, які переважно стосуються ринку праці, що є головним індикатором забезпечення матеріального добробуту працездатного населення держави. Невиважена політика в системі ціноутворення і заробітної плати, заниження вартості робочої сили, що спричинює нееквівалентне співвідношення вартості та оплати праці на ринку, призводять до подальшого зниження рівня і якості життя громадян, знецінення мотивації трудової діяльності,

підсилює соціальну напруженість і сприяє поширенню соціальної ексклюзії в суспільстві. Своєю чергою, це зумовлює високий рівень поляризації українського суспільства і водночас є суттєвою загрозою його стабільності. Крім цього, низький рівень доходів і залежність від державної допомоги докорінно змінює систему мотивації індивідів, у результаті чого вони змінюють моральні, етичні і ціннісні орієнтири, що призводить до маргіналізації та деградації особистості» [3, с. 116].

Доволі цікавий підхід до дослідження просторової організації економіки запропоновано в роботі [4], де автори І. Бистряков (I. Bystriakov), Ю. Манцевич (Yu. Mantsevych) розглядають проблеми просторового розвитку України у контексті сучасних соціально-економічних трансформацій, пов'язаних з процесами глобалізації світового господарства, появою нових технологічних ідей та інших передумов, які у комплексі впливають на визначення пріоритетів у самоорганізації середовища життєдіяльності країни на різних рівнях управління. Дослідники звертаються до наукового доробку англійського архітектора-планувальника П. Аберкромбі (P. Aberkrombi), якого вважають засновником регіонального планування, що застосував революційний на свій час підхід — зонування території, створив найбільші потенціальні можливості для комплексного вирішення економічних, інженерних і планувальних завдань. На думку авторів, головний напрям удосконалення проєктів регіонального планування визначається трьома основними методологічними позиціями. Перша з них пов'язана з урахуванням фактора входження України до Європейського економічного простору. Цей орієнтир потребує впорядкування просторового розвитку України за правилами, що визначаються принципами сталого розвитку європейського континенту. Друга позиція пов'язана з питаннями врахування традицій і поглядів, які склалися в Україні щодо напрямів забезпечення загального соціально-економічного розвитку. Третя позиція пов'язана з урахуванням загальних системних вимог глобалістики (зокрема, зумовлених розвитком мережевих форм управління).

Ю. Манцевич у роботі [5] «Просторове планування як інструмент футурології» розглядає проблему трансформації життєвого середовища з позицій просторового розвитку суспільства. На думку автора, часовий ресурс починає відігравати самостійну роль у моделюванні майбутнього стану економіки, території, суспільних відносин. Футуристична складова впливає на процес практичного проєктування систем розселення, виробничої бази, природно-екологічних комплексів та інших систем. «Невизначеність ключових показників розрахунку перспективної чисельності населення, професійної орієнтації та рівня доходів робить будь-який прогноз майбутнього стану населеного пункту чи регіону малопридатним для практичного застосування. Невідповідність задач і інструментарію полягає в тому, що від документації з просторового планування очікують прогноз

стану певної території (країни, регіону) або населеного пункту на віддалену перспективу (двадцять років), а галузеві програми більш-менш надійно дають прогноз розвитку на період один — три роки (у виключних випадках прогноз охоплює десятирічний період і тільки по розрізних показниках)» [5, с. 13].

Прямо дотичною до проблематики ризиків є тема безпеки. З цього погляду цікавою в контексті нашого дослідження є робота В. Гарькавої (V. Harkava) «Економічна безпека регіонів України» [6], яка розглядає сутність категорії економічної безпеки і робить висновок, що її основою є співвідношення між загрозами економічним інтересам та інструментами попередження або усунення таких загроз, що впливають на стійке функціонування, конкурентоспроможність і самодостатність території. В. Гарькава наводить власні розрахунки стосовно рівня економічної безпеки регіонів України (за даними 2019 р.), а також представляє бачення системи загроз та основних напрямів забезпечення соціально-економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ґрунтується на концепті «простору людського розвитку» як його просторовій моделі і розглядається як простір, що забезпечує задоволення основних потреб і стимулює всебічний розвиток особистості. Він орієнтований на реалізацію цілей сталого людського розвитку і становить сукупність природного ландшафту і розміщених на території місць прикладання праці, інженерних мереж, об'єктів соціальної інфраструктури, які в процесі функціонування створюють певний простір можливостей, що дає змогу населенню, що проживає на даній території, задовольнити свої соціально-економічні та культурні потреби. Цією публікацією автор продовжує раніше розпочаті дослідження.

Також аналіз наявних математичних визначень ризику показав, що попри інтенсивний розвиток в останнє десятиліття методів аналізу й оцінювання ризику, в Україні ще й досі існує значна невизначеність щодо терміна «ризик». Відсутня загально визнана система термінів у сфері теорії ризику, що знайшло відображення у наукових працях і деяких нормативних актах. У різних джерелах ризик тлумачиться і як небезпека, і як ймовірність несприятливої події, і як очікуваний збиток від несприятливої події, і як векторна величина, складовими якої є ймовірність несприятливої події та очікуваний збиток від неї та ін. Головною проблемою наукового визначення поняття «ризик» є його комплексний характер, що потребує якнайповнішого врахування усіх чинників небезпеки, що призводять до виникнення надзвичайних ситуацій, а також визначення усіх наслідків, до яких вони можуть призвести [7]. Сучасне розуміння ризику в економічній науці є доволі широким і не має однозначного визначення. Можна виокремити такі основні групи підходів до визначення цього поняття як економічної категорії [8, с. 44]: ризик як інструмент прийняття рішень; ризик як подія; ризик

як дія, діяльність; ризик як параметр, характеристика результату; ризик як умова здійснення діяльності; еkleктичний підхід до визначення ризику. Дотримуючись такої класифікації, просторово детермінований ризик людському розвитку найбільше відповідає категорії «ризик як умова здійснення діяльності», проте одночасно більшою чи меншою мірою містить і інші елементи, зокрема дію, характеристику результату.

Слід зауважити, що виходячи зі специфіки просторового ризику людського розвитку, методично цікавими є підходи до оцінювання ризиків природного, техногенного або екологічного характеру, тобто таких, які мають яскраво виявлену територіальну прив'язку до певного місця у просторі (локалізації) та враховують закономірності розсіювання загроз і відповідно ризиків у просторі, на певній території. З іншого боку, просторовий ризик людського розвитку поєднує родові риси соціального і територіального ризику, а також ризику економічного. Слід зазначити, що у нашому випадку територія не несе небезпеку безпосередньо, а детермінує її (точніше, фактори середовища життєдіяльності), зокрема ступені соціально-економічного розвитку території детермінують певною мірою людський розвиток населення, що на ній проживає. Здійснимо дослідження змістовних складових ризику просторового людського розвитку, скориставшись логічною схемою, запропонованою в роботі [9, с. 49] — в структурі ризику доцільно виділити суб'єкти ризику, об'єкти ризику, ризикову подію, наслідки ризику, а також зв'язки між ними: детерміновані і вірогідні.

Ризик просторового людського розвитку як певного територіального ризику формують такі компоненти (див. рис. 1):

- *суб'єктами* виступає населення (вразливі групи, окремі індивіди), публічна влада, представники бізнесу;
- *об'єкт ризику* — людський розвиток населення;
- *подія* — стан затримки розвитку, неможливість реалізувати право на людський розвиток;
- *результат* — соціальне відторгнення, порушення здоров'я певної тяжкості або позбавлення життя для населення певної території (або окремих індивідів).

Суб'єкти в процесі соціальної взаємодії вступають у певні відносини — економічні (зокрема, трудові), правові, адміністративно-правові, соціальні, політичні тощо, що дає їм змогу забезпечувати пересічну життєдіяльність і трудову діяльність, економічні операції, взаємодіяти з владою та громадськістю. Специфіка такої соціальної взаємодії щодо просторового людського розвитку полягає в тому, що ці взаємовідносини опосередковуються в межах процесу відтворення і присвоєння територіально локалізованих соціальних благ.

В якості структурної моделі об'єкта дослідження скористаємося «деревом ризиків». Безпосередньо перелік ризиків, що підлягають оціню-

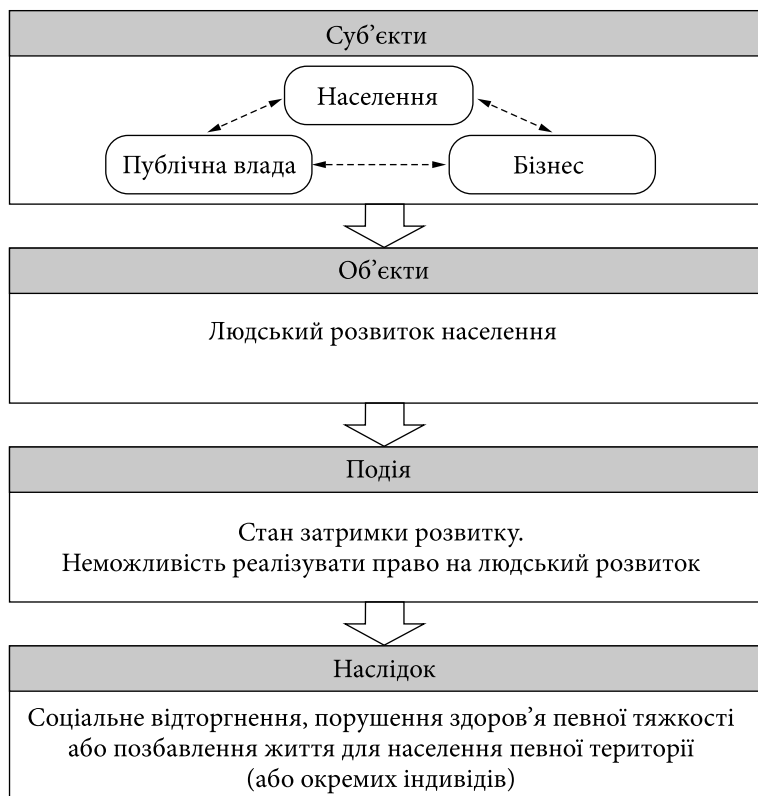

Рис. 1. Логічна структура ризику просторовому людському розвитку
Джерело: складено автором за [8, с. 49].

ванню, сформовано у вигляді деревовидної структури (див. табл. 1). Це уможливило виділення семи основних «гілок» на «дереві просторово детермінованих ризиків соціального відторгнення»:

- ризики географічного середовища;
- ризики стану довкілля;
- ризики стану штучного середовища;
- ризики просторово-часової доступності;
- ризики стану економічного середовища;
- ризики стану соціального середовища;
- ризики умов повсякденного життя.

Розгалуження дерева дозволило сформуванню структури, у складі якої виділено 168 просторово детермінованих ризиків соціального відторгнення.

У табл. 2 наведено повний вигляд гілки «ризики географічного середовища» «дереві просторово детермінованих ризиків соціального відторгнення». Таким чином, у роботі просторовий ризик людському розвитку розглядається як комплексний ризик, що поєднує родові риси соціального,

Таблиця 1. Дерево просторово детермінованих ризиків соціального відторгнення

Елементи класифікації ризиків				
1-го рівня	2-го рівня	3-го рівня	4-го рівня	
Просторово детермінований ризик соціального відторгнення	1. Ризики географічного середовища	1.1. Наявність природних перешкод	1.1.1—1.1.5	
	2. Ризики через стан довкілля	2.1. Екологічно загрозливий стан сміттєзвалищ		
	3. Ризики через стан штучного середовища	3.1. Відсутність необхідних інфраструктурних об'єктів у населеному пункті або в радіусі часової доступності		3.1.1—3.1.22
		3.2. Зношеність необхідних інфраструктурних об'єктів у населеному пункті або в радіусі часової доступності		3.2.1—3.2.15
		3.3. Необлаштованість території населених пунктів		3.3.1—3.3.15
		3.4. Необлаштованість території населених пунктів для доступу осіб з обмеженими фізичними можливостями		3.4.1—3.4.4
		3.5. Диференціація в забезпеченні житлом та інфраструктурними об'єктами між населеними пунктами різного таксонометричного рівня		3.5.1—3.5.12
		3.6. Неврахування актуальних потреб населення території при створенні / модернізації, організації діяльності транспортної інфраструктури		3.6.1—3.6.22
	4. Ризики просторово-часової доступності	4.1. Нерівномірність розселення		4.1.1—4.1.31
		4.2. Проживання в адміністративній одиниці певного типу розселення		4.2.1—4.1.13
	5. Ризики через стан економічного середовища	5.1. Крайні негативні прояви центр-периферійних відносин		5.1.1—5.1.2
		5.2. Відсутність місць роботи, що відповідають критеріям гідної зайнятості		5.2.1—5.2.3
	6. Ризики через стан соціального середовища	6.1. Стан бідності (низький рівень доходів)		6.1.1—6.1.3
		6.2. Стан матеріальної депривації		6.2.1—6.2.9
6.3. Соціальна нерівність			6.3.1—6.3.4	
7. Ризики через умови повсякденного життя	7.1. Низька комфортність житла		7.1.1—7.1.11	
	7.2. Неприятливе оточення (фізичне і соціальне середовище)		7.2.1—7.2.4	

Джерело: складено автором.

економічного і територіального ризику. В процесі дослідження в структурі просторового ризику людському розвитку було виділено його суб'єкти, об'єкти, ризикові події, наслідки ризику. Суб'єктами такого виду ризику виступає населення (вразливі групи, окремі індивіди), публічна влада, представники бізнесу; об'єктом ризику є людський розвиток населення; подією є стан затримки розвитку, неможливість реалізувати право на людський розвиток; а результатом — соціальне відторгнення, порушення здоров'я певної тяжкості або позбавлення життя для населення певної території (або окремих індивідів).

Для подальшої роботи з оцінювання просторово детермінованих ризиків людського розвитку пропонується підхід, де «дерево ризиків» розглядається як структурна модель об'єкта оцінювання, елементи нижчого рівня ієрархії якого оцінювалися за двокомпонентною моделлю ризику, тобто як добуток оцінок тяжкості наслідків реалізації загрози на вірогідність цього ризику. В роботі автора статті [10] можна бачити приклад реалізації цього підходу для міста Києва, де для якісного та кількісного оцінювання ризиків просторовому людському розвитку було використано експертні методи оцінювання. З цією метою застосована методика бальної оцінки ризиків та розроблена анкета експертного оцінювання, яка містить широкий перелік ризиків, проте може бути адаптованою для оцінки умов прожи-

Таблиця 2. Ризики географічного середовища «дерева просторово детермінованих ризиків соціального відторгнення»

Елементи класифікації ризиків		
1-го рівня	2-го рівня	3-го рівня
1. Ризики географічного середовища	1.1. Наявність природних перешкод	1.1.1. Проживання на березі водосховища за відсутності мосту в годинній доступності або регулярного транспортного водного сполучення з протилежним берегом 1.1.2. Проживання на березі широкої річки за відсутності мосту в годинній доступності або регулярного транспортного водного сполучення з протилежним берегом 1.1.3. Проживання на березі річки за відсутності мосту в годинній доступності 1.1.4. Проживання поруч з великим яром або каньйоном за відсутності мосту в годинній доступності 1.1.5. Проживання високо в горах за відсутності регулярного транспортного сполучення

Джерело: складено автором.

вання на конкретній території завдяки використанню бінарного коефіцієнта актуальності для конкретної місцевості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У пропонованій роботі продовжено дослідження ризиків людському розвитку в просторовому аспекті, яке ґрунтується на концепті «простору людського розвитку». Це уможливило структурувати визначення просторових ризиків людському розвитку, зокрема соціального відторгнення. Отримане в результаті роботи «дерево просторово детермінованих ризиків соціального відторгнення» слід розглядати як структурну модель ризику соціального відторгнення за українських умов, яка є адаптованою для умов конкретної місцевості. За представленої моделі ризиків визначено, що структурування ризиків дозволяє виокремити сім основних груп: ризики географічного середовища; ризики через стан довкілля; ризики через стан штучного середовища; ризики просторово-часової доступності; ризики через стан економічного середовища; ризики через стан соціального середовища; ризики через умови повсякденного життя. Склад кожної групи просторово детермінованих ризиків соціального відторгнення докладно розроблено. Аналіз дасть змогу сформувати методологічне підґрунтя для роботи з просторово детермінованими ризиками соціального відторгнення для науковців (з метою формалізації роботи з якісного та кількісного оцінювання ризиків соціального відторгнення) і представників органів публічного управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О. І. Цимбал; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ: Академперіодика, 2021. 210 с.
2. Соціальні моделі сталості інфраструктурних галузей в умовах сучасної кризової ситуації (на прикладі освіти та охорони здоров'я України після 2019 року): кол. моногр. / За наук. ред. д.е.н., проф. В. Новікова; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи; Ін-т українсько-польської співпраці; Вища школа туризму та іноземних мов у Варшаві. Київ—Варшава, 2022. 94 с.
3. Карп'як М. О. Соціальна ексклюзія в Україні та її вплив на розвиток людського потенціалу держави та її регіонів. *Регіональна економіка*. 2021. № 3(101). С. 110—118. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-3-11>
4. Бистряков І. К., Манцевич Ю. М. Проблеми просторового розвитку України з позицій поглядів П. Аберкромбі. *Економіка України*. 2015. № 9. С. 39—48.
5. Манцевич Ю. М. Просторове планування як інструмент футурології. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 9—13.
6. Гарькава В. Ф. Економічна безпека регіонів України. *Економіка України*. 2022. № 2. С. 37—49. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.037>
7. Лисиченко Г.В., Забулов Ю.А., Хміль Г.А. Природний, техногенний та екологічний ризики: аналіз, оцінка, управління: моногр. / Ін-т геохімії навколишнього середовища НАН України. Київ: Наук. думка, 2008. 542 с.

8. Грачева М. В., Ляпина С. Ю. Управление рисками в инновационной деятельности. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 351 с.
9. Васильева Е. Е. Кредитный риск: актуальные проблемы моделирования. *Финансы и кредит*. 2015. № 7(631). С. 45—53.
10. Калашнікова Т. М. Науково-методичні підходи до формування «профілю просторових ризиків» населених пунктів (на прикладі м. Києва). *Соціально-економічний розвиток міст в умовах децентралізації*: кол. моногр. / За ред. Л. М. Ільч; Київський ун-т ім. Бориса Грінченка МОН України. К., 2020. С. 71—85.

REFERENCES

1. Human development in Ukraine. Priorities of the national policy of minimizing the asymmetry of the Ukrainian labor market (2021). Kyiv: Akadempriodyka, 210 p. [in Ukrainian].
2. Social models of the sustainability of infrastructure industries in the conditions of the current crisis situation (on the example of education and health care of Ukraine after 2019) (2022). Kyiv-Warsaw, 94 p. [in Ukrainian].
3. Karpyak, M. O. (2021). Social exclusion in Ukraine and its impact on the development of the human potential of the state and its regions. *Regional economy*, 3(101), 110-118. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-3-11> [in Ukrainian].
4. Bystryakov, I. K., & Mantsevych, Yu. M. (2015). Problems of Ukraine's spatial development from the positions of P. Abercrombie's viewpoint. *Economy of Ukraine*, 9, 39-48 [in Ukrainian].
5. Mantsevych, Yu. M. (2017). Spatial planning as a tool of futurology. *Economy and the state*, 12, 9-13 [in Ukrainian].
6. Harkava, V. F. (2022). Economic security of the regions of Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2, 37-49. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.02.037> [in Ukrainian].
7. Lysychnenko, H. V. et al. (2008). Natural, man-made and environmental risks: analysis, assessment, management. Kyiv: Naukova dumka, 542 p. [in Ukrainian].
8. Gracheva, M. V., & Lyapina, S. Yu. (2010). Risk Management in innovation activities. Moscow: YUNITI-DANA, 351 p. [in Russian].
9. Vasilyeva, E. E. (2015). Credit risk: topical issues of modeling. *Finance and Credit*, 7(631), 45-53 [in Russian].
10. Kalashnikova, T. M. (2020). Scientific and methodical approaches to the formation of the «spatial risk profile» of settlements (on the example of Kyiv). *Socio-economic development of cities in conditions of decentralization*. Kyiv, 71-85 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 26.01.2023

Tetiana Kalashnikova, PhD (Economics), Leading Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd. Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: tatank@meta.ua
ORCID: 0000-0002-7963-3155
Researcher ID: DYJ-0502-2022

SPATIALLY DETERMINED RISKS OF SOCIAL EXCLUSION: RISK TREE BUILDING

The development of every Ukrainian's life space is an extremely important aspect of social policy, which should be aimed at improving the state of human development and the constant

expansion of development opportunities, the progress in the relevant spheres of social life. The identification, certain ordering and the classification of risks for human development, in particular regarding the prevention of social rejection, using spatially determined factors should become the primary stage of community development policy formation. Understanding of the disadvantages and advantages that are characteristic of the geographical location of territorial entities, the level of their provision with social services and other social benefits allows a conscious approach to the prevention of threats of social rejection in communities. The purpose of the article is to study the spatially determined risk of social rejection, to determine its hierarchical structure through the construction of a risk tree. This article examines the hierarchy of threats of social rejection due to spatially determined factors based on the author's concept of the space of human development as the latter's spatial model and the content of the notion of spatially determined risk to human development, which emerges from it. The scientific novelty of the research lies in the fact that the author has determined the hierarchical structure of spatially determined risks for human development, which allows to create a theoretical and methodological basis for the assessment of risks in question. In particular, it has been determined that the structuring of risks allows to distinguish seven main groups. They are: risks of the geographical environment; risks caused by the state of environment; risks caused by the state of artificial environment; risks of spatial and temporal availability; risks caused by the state of economic environment; risks caused by the state of social environment; risks caused by the conditions of everyday life. In order to achieve the goal, the research used a number of general scientific methods — a systemic approach (for determining the main elements of the risk tree for spatially determined risk to human development as a system), the method of analysis, synthesis, generalization (for forming the elemental composition of individual branches of the risk tree for spatially determined risk of social rejection), as well as the logical-graphic method (for building a risk tree for spatially determined risk of social rejection).

Keywords: human development, spatial determinants of human development, risk, spatially determined risk for human development, risk hierarchy, risk tree.